فصلنامه تحقیقات علوم تربیتی در نظام آموزشی

شماره مجوز: ۹۴۲۲۱ **((شماره پنجم-تابستان۱۴۰۳))** **ISSN : 2981-099X**

بحران هویت نوجوانان در فضای سایبری[۱]

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۰۴/۲۲، تاریخ تصویب ۱۴۰۳/۰۶/۲۷)

نوشین بهاری[۱] **پرستو نورالهی**[۲] **سمیه علی پور** (نویسنده مسئول)[۳*]

۱. معاون اجرایی . آموزش و پرورش ناحیه ۲ کرمانشاه . دبستان حاج مصطفی منصوبی

۲. معاون آموزشی . آموزش و پرورش ناحیه ۲ کرمانشاه . دبستان حاج مصطفی منصوبی

۳. مدیر . آموزش و پرورش ناحیه ۲ کرمانشاه . دبستان حاج مصطفی منصوبی

چکیده

بحران هویت در نوجوانان عصر دیجیتال، به ویژه تحت تأثیر شبکه های اجتماعی، به یکی از چالش های اصلی نظام های آموزشی تبدیل شده است. این پژوهش با هدف تحلیل تأثیرات دوگانه فضای سایبری بر شکل گیری هویت نوجوانان و ارائه الگوی تربیتی قرآن محور با تکیه بر نظریه روانی-اجتماعی اریکسون انجام شد. روش تحقیق، ترکیبی از تحلیل محتوای کیفی آیات قرآن و احادیث مرتبط با هویت یابی، و مطالعات کتابخانه ای در حوزه روانشناسی تحولی بود. یافته ها نشان داد که تعارض میان «خودِ ایده آل مجازی» و «خودِ واقعی» نوجوانان، موجب سردرگمی هویتی و کاهش اعتمادبه نفس می شود. در مقابل، الگوی پیشنهادی «هویت چندبعدی قرآن-خانواده-جامعه-فرد» با الهام از قرآن (حجرات:۱۳) و نظریه مرحله ای اریکسون طراحی شد. این الگو بر تقویت خودآگاهی، خودپنداره مثبت، مهارتهای ارتباطی مؤثر، تفکر انتقادی، و بازتعریف نقش مدرسه به عنوان «فضای امن تربیتی» در عصر دیجیتال تأکید دارد.

واژگان کلیدی: بحران هویت، فضای سایبری، تربیت قرآنی، سواد رسانه ای

---

[۱] بر اساس نظر هیات داوران همایش های بنیاد علمی قانون یار این مقاله، به عنوان یکی از مقالات برگزیده و منتخب هفتمین همایش بنیاد علمی قانون یار تحت عنوان (همایش پژوهش های علمی علوم اسلامی و انسانی در عصر نوین) در تاریخ ۸ اسفندماه ۱۴۰۳ در دانشگاه رازی استان کرمانشاه برگزار شد، انتخاب گردید. این مقاله علاوه بر پذیرش در همایش، به صورت رایگان در فصلنامه تحقیقات علوم تربیتی در نظام آموزشی مورد پذیرش و چاپ قرار گرفت.

بخش اول: کلیات و تحلیل اولیه موضوع

براساس پژوهش مرکز پژوهشهای مجلس (۱۴۰۲)، ۶۸٪ نوجوانان ایرانی در شبکه های اجتماعی دارای «شخصیتهای مجازی متضاد» با هویت واقعیشان هستند. این چندپارگی هویتی، مطابق با نظریه اریکسون (۱۹۶۸)، نشانگر تشدید بحران «هویت در برابر سردرگمی نقش» در نسل Z است. از سوی دیگر، آموزه های قرآنی با تأکید بر مفاهیمی مانند «تَعَارَفُوا»، هویت یابی را فرآیندی جمعی و مبتنی بر ارزشهای اخلاقی میدانند. این تقابل، نیاز به بازنگری در برنامه های درسی کنونی و طراحی الگوهای تربیتی کارآمد را آشکار میکند. سند تحول بنیادین آموزشوپرورش، «شکل گیری هویت یکپارچه دینی–ملی» را از اهداف کلان تربیتی عنوان کرده است. با این حال، مطالعات میدانی (محمدی، ۱۴۰۱) نشان میدهد ۵۴٪ دانش آموزان دوره متوسطه، درک روشنی از جایگاه خود در تقابل ارزشهای سنتی و مدرن ندارند. این مقاله با ادغام چارچوبهای قرآنی و روانشناسی تحولی، به طراحی ابزارهای تربیتی کارآمد و ارائه راهکارهای عملی برای مواجهه با چالشهای هویتی نوجوانان در فضای سایبری میپردازد.

بخش دوم: مبانی نظری

- **چارچوب قرآنی هویت یابی**

  - **مفهوم «خودِ اصیل» در قرآن**

آیه «فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْهَا» (روم:۳۰) بر هویت ذاتی انسان تأکید دارد که تحت تأثیر عوامل محیطی (مانند فضای مجازی) دچار تحریف میشود. این مفهوم با نظریه «خودِ واقعی» راجرز (۱۹۵۱) همسوست و بر اهمیت بازگشت به فطرت الهی در فرآیند هویتیابی تأکید دارد.

  - **هویت جمعی و مسئولیت اجتماعی در قرآن**

آیه «یَا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاکُم مِّن ذَکَرٍ وَأُنثَی وَجَعَلْنَاکُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا» (حجرات:۱۳) بر نقش اجتماع و تعاملات اجتماعی در شکلگیری هویت تأکید دارد. از دیدگاه قرآن، هویتیابی

فرآیندی دوسویه است که هم شامل شناخت خود و هم شناخت جایگاه خود در جامعه میشود. این آیه بر اهمیت تعارف و تبادل فرهنگی به عنوان ابزاری برای شکلگیری هویت تأکید دارد.

- **چارچوب روانشناختی**

  - **نظریه اریکسون و بحران هویت مجازی**

مرحله پنجم نظریه اریکسون (هویت در برابر سردرگمی نقش) در فضای سایبری دچار تحول شده است: چالش جدید شکلگیری «هویت سیال» به دلیل امکان تغییر مداوم شخصیت و نقشها در فضای مجازی. داده پژوهشی: ۴۵٪ نوجوانان در مطالعه جعفری (۱۴۰۲) اعتراف کردند حداقل سه حساب کاربری با هویتهای متفاوت دارند.

- **تأثیرات روانشناختی**

این امر میتواند منجر به سردرگمی هویتی، اضطراب، و کاهش اعتمادبهنفس در نوجوانان شود.

بخش سوم: نگاهی به ابزارهای اندازهگیری و جامعه مورد پژوهش

این پژوهش با روش ترکیبی (کیفی-کمی) انجام شد:

تحلیل محتوای کیفی: ۲۰ آیه قرآن و ۱۵ حدیث مرتبط با هویت، خودشناسی، و مسئولیت اجتماعی.

پیمایش میدانی: توزیع پرسشنامه محقق ساخته بین ۱۲۰ دانش آموز دختر و پسر پایه نهم در کرمانشاه.

- **ابزارها**

پرسشنامه سنجش هویت: مبتنی بر مقیاس (EIPQ) و مفاهیم قرآنی (مانند خودآگاهی، مسئولیت اجتماعی، و ارزشهای اخلاقی).

مصاحبه نیمه ساختاریافته: با ۱۵ معلم دینی و مشاور مدرسه درباره چالشهای آموزش هویت-یابی و راهکارهای مقابله با بحران هویت در فضای مجازی.

۱. متون اسلامی: ۳۰ حدیث و ۱۵ آیه مرتبط با تربیت از منابعی مانند نهج البلاغـه و صـحیفه سجادیه.

۲. مطالعات روانشناسی: مقالات در حوزه تأثیر فضای مجازی بر تربیت.

بخش چهارم: تحلیل یافته ها

- **چالش های هویتی نوجوانان در فضای سایبری**
  - **دوگانگی ارزشی و تعارض هویتی**

مثال عینی: : ۶۲٪ دانشآموزان اعلام کردند میان «ارزشهای خانواده» (مثل حجاب) و «ارزشهای اینفلوئنسرها» دچار تعارض هستند.

تحلیل قرآنی: این تعارض با مفهوم قرآنی «ازواجـاً» (نـوح:۱۴) کـه بـر همـاهنگی در روابـط و ارزشها تأکید دارد، مغایرت دارد.

  - **کاهش خودکارآمدی و وابستگی به تأیید مجازی**

آمار: ۷۰٪ شرکتکنندگان، موفقیتهای مجازی (مانند لایکهای زیاد) را معیار اصلی ارزشگذاری خود دانستند.

تحلیل روانشناختی: این امر نشاندهنده کاهش خودکارآمدی واقعی و افزایش وابستگی به تأیید مجازی است که میتواند منجر به افسردگی و اضطراب شود.

- **تأثیرپذیری از الگوهای نامناسب در فضای مجازی**

مثال عینی: مشاهده الگوبرداری نوجوانان از شخصیت های مجازی که ارزشهای غیراخلاقی را ترویج میکنند.

تحلیل روانشناختی: این امر با تأکید قرآن بر الگوبرداری از پیامبران و اولیاء الهی در تضاد است....

- **الگوی تربیتی پیشنهادی: هویت چندبعدی**
  - **بعد فردی: تقویت خودآگاهی و تفکر انتقادی**

روش اجرا

- کارگاه های آموزشی «خودشناسی و تفکر انتقادی در فضای مجازی»
- تمرین «خودنگاری قرآنی» (بازتاب رفتارهای خود در فضای مجازی بر اساس آیات قرآن)
- استفاده از اپلیکیشن های خودشناسی و مدیریت رفتار در فضای مجازی

  - **بعد خانوادگی: ایجاد «خانواده رسانه ای» و گفتگوی مؤثر**

الگوی عملی

- پروژه «فامیلی مجازی» (ایجاد گروههای خانوادگی در پیام رسانها و بحث جمعی درباره مسائل روز)
- کارگاههای آموزشی «تربیت رسانهای برای والدین»
- تعیین قوانین و محدودیت های مشخص برای استفاده از فضای مجازی در خانواده

- **بعد رسانه ای: توسعه سواد رسانهای و تولید محتوای مثبت**

<u>پیشنهاد اجرایی</u>

- ایجاد کارگاه های آموزشی «سواد رسانهای و مدیریت حضور در فضای مجازی»
- حمایت از تولید محتوای دینی و اخلاقی جذاب برای نوجوانان در فضای مجازی
- ایجاد بسترهای مناسب برای حضور فعال و مؤثر نوجوانان در فضای مجازی با رویکرد دینی و اخلاقی

بخش چهارم: نتیجه گیری

الگوی پیشنهادی، بحران هویت نوجوانان را نه به عنوان تهدید، بلکه فرصتی برای بازتعریف تربیت اسلامی در چهارچوبهای نوین میداند. ادغام نظریه اریکسون با مفاهیم قرآنی نشان میدهد که مدارس میتوانند با تبدیل فضای سایبری به «ابزار هویتیابی سازنده»، به نوجوانان در کشف «خودِ اصیل» کمک کنند. این الگو با تأکید بر ابعاد مختلف هویت (فردی، خانوادگی، اجتماعی، رسانهای) و ارائه راهکارهای عملی، میتواند به نوجوانان در مواجهه با چالشهای هویتی در عصر دیجیتال کمک کند.

- **پیشنهادات کاربردی**

۱. راه اندازی کلینیک های هویت دیجیتال در مدارس با حضور مشاوران مسلط به علوم دینی و روانشناسی سایبری.

۲. تدوین منشور اخلاقی فعالیتهای مجازی برای دانشآموزان مبتنی بر حدیث «کُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ» (امام صادق(ع)).

۳. ایجاد شبکه ملی «سفیران هویت» از بین دانشآموزان برتر برای ترویج الگوهای هویتی مثبت در فضای مجازی

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- قرآن کریم
- اصول کافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه
- جعفری، م. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر شبکههای اجتماعی بر هویت نوجوانان ایرانی. فصلنامه روانشناسی تربیتی اسلامی، ۵(۲), ۸۹-۱۱۰.
- راجرز، ک. ر. (۱۹۵۱). درمان روانشناختی. نیویورک: هاتون میفلین .
- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۲). گزارش ملی بحران هویت در نسل Z. تهران: انتشارات مجلس
- نهج البلاغه. (گردآوری سید رضی). (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی. قم: انتشارات مشهور،

ب) منبع لاتین

- . *Erikson, E. H. (۱۹۶۸). Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company.*